

Magyarázó rajzolás az általános iskolai történelemtanításban

A táblai magyarázó rajzolás az egyik legegyszerűbb, legolcsóbb és leggyorsabban megvalósítható szemléltetési lehetőség. Érthető tehát, hogy sok történelemtanár alkalmazza tanítási gyakorlatában. A rajzoló tanárok egy része a már publikált kiadványok rajzait használja fel, másik része emellett saját rajzos ötleteit is kipróbálja.

Szóvá kell tenni azonban azt is, hogy történelemtanáraink egy jelentős része még idegenkedik a táblai rajzolástól. „Nem tudok rajzolni!” — mondják ezek a kollegák. Ezzel az indoklással nem lehet egyetérteni, ugyanis nem szükséges művészi rajztudás a táblai rajzoláshoz. Egyszerű vázlatrajzról van csak szó, melynek rajzolását kis gyakorlattal minden tanár könnyen elsajátíthatja. Tulajdonképpen csak *vonalakat és egyszer mértani ábrákat* (négyzet, téglalap, háromszög, kör, félkör, ellipszis stb.) kell rajzolni. Ezek egyszerű vagy kombinált alkalmazásával a történelemtanításban szinte minden rajzi igényt ki tudunk elégíteni. A felsoroltak mellett még a nyilak sokfajta és változatos alkalmazási lehetőségére kell felhívni a figyelmet.

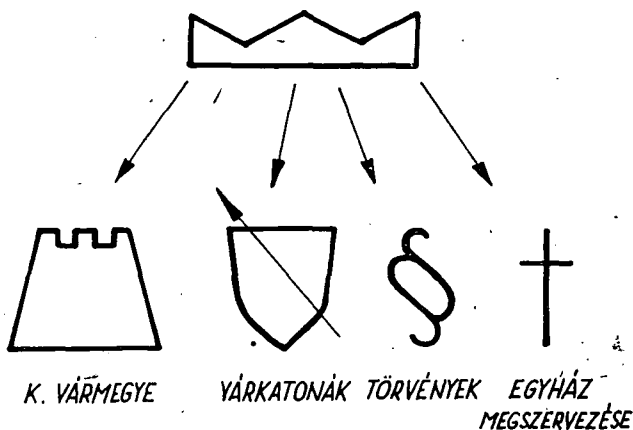
A magyarázó rajzok legfontosabb tartalmi vonása, hogy a lényegyet emelik ki, a lényegtelen vonásokat mellőzik. Legfőbb módszertani vonásuk: a rajzok szervesen összekapcsolódnak az anyag feldolgozásával, a tanári magyarázattal.

A magyarázó rajzok a történelemtanítás minden lényeges területén megkönnyítik az elképzelést, a megértést, az ismeretek rögzítését és tartós bevéését. Így alkalmasak a gazdasági jelenségek, fogalmak magyarázására, a fejlődés érzékeltetésére, a társadalom osztályviszonyainak bemutatására, a politikai és kulturális élet, továbbá az ideológiai jelenségek megértésére. A kronológiai és különösen a topográfiai ismeretek elsajátításában is jól alkalmazhatók.

E bevezető gondolatok után nézzünk néhány konkrét rajzos példát az általános iskola 6. osztályának gyakorlatából. Példáink a feudális államfejlődés és a gazdasági élet egyes fogalmainak megmagyarázásával foglalkoznak.

1. Az I. István-kori magyar államfejlődést magyarázhatjuk, összegezhethetjük „Az István-kori állam alapjai” c. rajzunkkal (1. ábra), a 6. osztályos tankönyv 6. leckéjének (A magyar állam megszervezése I. István király idejében) tanításakor.

A rajzot a tankönyvi anyag tárgyalásának sorrendjében rajzolhatjuk meg. A tankönyvi szöveg először arról beszél, hogy István „A korona birtokában 1000-ben fényes külsőségek között királlyá koronáztatta magát.” (29. l.) Ekkor felrajzoljuk a koronát és alá a négy nyilat. Aztán a tankönyvi anyag sorrendjében — a tanári magyarázattal párhuzamosan — a királyi vármegyét jelző várat, a katonaságot jelző lándzsás pajzsot, a törvényeket jelző

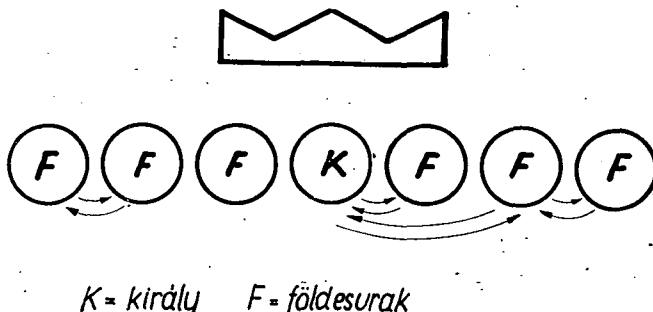
1. ábra: Az István-kori állam alapjai

paragrafust, végül az egyházat szimbolizáló keresztet rajzoljuk meg. A kész rajz összegezi az István-kori magyar állam fogalmának minden lényeges jegyét.

A szellemes rajz (Kozma Tamás küldte be a „Történelemtanítás” rajzos pályázatára) kiváló példa a rajzos szimbólumok alkalmazására is. A magyarázó rajz mind az öt rajzos eleme egyben az illető konkrét fogalom remek rajzos jele, szimbóluma is.

További rajzaink a 6. osztályos anyag egyetemes történeti vonatkozású leckéihez kapcsolódnak.

2. Második rajzunk a hatodik osztályos anyag 2. leckéjének (A földesurak) anyagához kapcsolódik. Ebben van szó többek között a *feudális anarchiáról* is. A tankönyv szövege konkrétan és szemléletesen mutatja be ezt az állapotot az egykorú krónika szövege alapján, majd megfogalmazza a feudális anarchia lényegét: „A feudális földbirtokosok önkényeskedéseit, egymás elleni háborúit feudális anarchiának nevezzük.” (18. l.) Még előbb: „... egymás ellen is harcoltak, s nemegyszer még a királlyal is szembeszálltak.” (17. l.) Ezt az állapotot rajzilag ábrázolhatjuk „A feudális anarchia” című nagyon egyszerű magyarázó rajzunkkal. (2. ábra.)

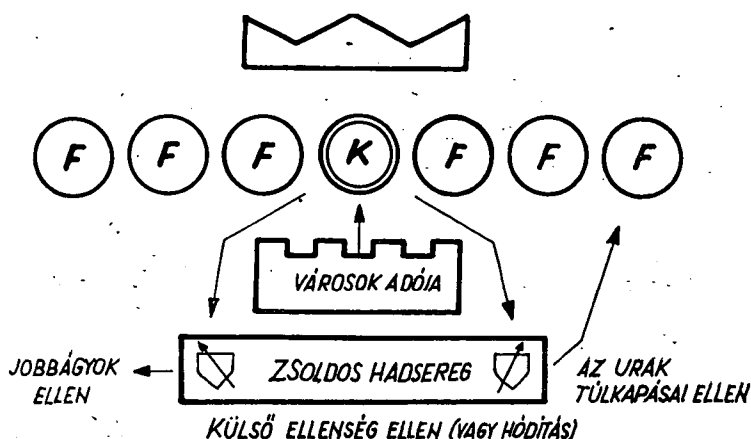
2. ábra: A feudális anarchia

Ez a rajz is természetesen a magyarázattal párhuzamosan jön létre. Hét kört rajzolunk a táblára egy képzelte vízszintes vonal tengelyére. A középső a királyt (K), a többi a földesurakat (F) jelzi. A királyi kör nagysága megegyezik a többivel, jelezvén az ekkor fennálló „Primus inter pares” állapotát. A királyt tehát csak a korona-szimbólum különbözteti meg a földesuraktól. A nyílak az egymás elleni háborúk, hadakozások állapotát jelzik.

3. „A feudális anarchia” c. rajzunk alapanyagát, rajzi formáit később — a feudális államfejlődés későbbi szakaszának tanításánál — kiinduló bázisként használhatjuk fel, és a konkrét anyag igényei szerint továbbfejleszthetjük. „A központosított királyi hatalom kezdetei” c. tankönyvi anyagról van szó, melyet a 13. lecke (Európa a XV. század végén) első részegységeként tanítunk. A részegység anyaga először felsorolja azokat az okokat, amelyek a feudális rend alapjait veszélyeztetik (osztályharc erősödése, feudális anarchia, gyakori külső támadások). Levonja a következtetést: „... szükségessé vált a feudális állam és a királyi hatalom megerősítése.” (53. l.) A továbbiakban felsorolja és megindokolja, hogy kik kívánták ezt a fejlődést és miért (jobbágyok, városi polgárok, kisebb földbirtokosok). Majd a királyi hatalom új anyagi alapjának (városi polgárok adója) létrejöttéről, és ennek felhasználásáról beszél (zsoldos hadsereg). Felsorolás következik ezután a zsoldos hadsereg felhasználásának lehetőségeiről. (Megjegyzés: A hivatalszervezet kiépítéséről a lecke anyaga nem beszél, e fogalmi jeggyel Mátyás királynál fogjuk majd bővíteni a központosított királyi hatalom fogalmát.) A fejlődés eredményeit így összegezi a tankönyvi szöveg: „A király kezében egyre nagyobb hatalom összpontosult, s ennek eredménye volt a fejlettebb európai országokban a központosított királyi hatalom kialakulása.” (54. l.)

A magyarázattal együtt megszülető rajzban „A központosított királyi hatalom kezdetei” címen a fejlődés lényegét is megrajzolhatjuk (3. ábra.)

Amint már az előzőekben jeleztük, leghelyesebb „A feudális anarchia” c. magyarázó rajzból kiindulni. Felrajzoljuk tehát e rajz elemeit (hét kör, középső a királyt jelzi), s felidézünk ennek az állapotnak a lényegét. Majd az előbb már ismertetett új anyag sorrendjében megbeszéljük a változás szükségességét, majd ennek menetét. Az utóbbinál lehetséges előző rajzunk továbbfejlesztése. Először rajzi szimbólummal és nyíllal jelezzük a városok létét, adójukat. A király gazdasági erősödését, ezáltal hatalmának növekedését a királyi kör egyre nagyobbodó

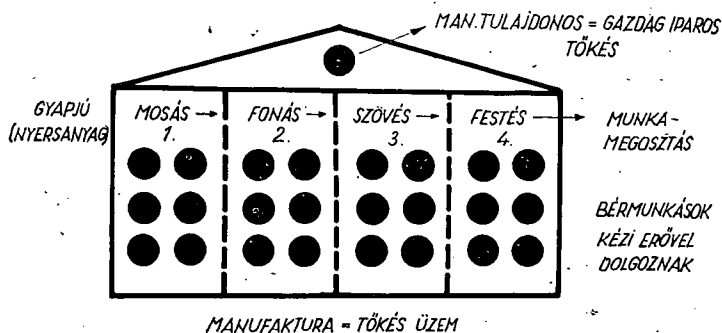

3. ábra: A központosított királyi hatalom kezdetei

kétszeri megismétlésével érzékeltetjük. A városszimbólum alá rajzolt új rajzzal és a királytól irányuló két nyíllal jelezzük a zsoldos hadsereg létrejöttét, majd újabb nyilakkal és rövid magyarázó szöveggel ennek funkcióját.

E rajzzal tehát azt a gyakran kínálkozó lehetőséget kívántuk érzékeltetni, hogy formailag, rajzi elemeiben hogyan épülhet egyik rajz a másikra; tartalmilag pedig az ilyen rajzok kiválóan alkalmasak két állapot összehasonlítására, a fejlődési csomópontok megragadására.

4. Utolsó rajzunkat a 36. lecke (A felfedezések hatása az európai életre) előző részegységének (címe: A manufaktúrák kialakulása) anyagánál hasznosítjuk. A rajz címe: „A manufaktúra”. (4. ábra.)

4. ábra: A manufaktúra

A tankönyvi szöveg igen jól megmagyarázza a manufaktúra fogalmát. Az egyre növekvő áruszükségletből indul ki, majd így folytatja: „Ezért a gazdag iparosok — főleg Angliában — nagy műhelyeket rendeztek be. Ezeket felszerelték munkaeszközökkel, és ellátták nyersanyaggal, a munkát már pénzért felfogadott kézműves munkások, volt céhlegények végezték.

Ezek a bérmunkások állandóan egyfajta munkaműveleteket végeztek. Pl. az egyik munkás előkészítette a gyapjút, a másik fontja, a harmadik szötte, egy további festette stb. A hosszú gyakorlat során nagy ügyességre tettek szert.

Azokat a műhelyeket, amelyekben a bérmunkások munkamegosztással és kézi erővel dolgoztak, manufaktúráknak nevezték. (125. l.) „A manufaktúra” c. magyarázó rajzunk tulajdonképpen ezt a tankönyvi szöveget „teszi át” rajzba. A rajz a manufaktúra fogalmának min-

den fontos jegyét tartalmazza. Ezzel alapot ad arra, hogy az iparfejlődés előző csomópontjától — a céhtől — elkülönítsük, továbbá potenciálisan előkészítsük témánkat az iparfejlődés következő csomópontjával — a gyárral — való összehasonlításra. (A gyár: tőkés üzem, bér-munkásokkal, fejlettebb munkamegosztással, erő- és munkagépek alkalmazásával.)

Néhány elvi megállapítással zárjuk le a bevezetőben elmondottakat. „A rajzok világosabbá, tartósabbá és felhasználhatóbbá teszik a történelmi ismereteket, mint a szokásos szöveges vázlatok. Még az elvont ismereteket ábrázoló rajz is sokkal konkrétabb rögzítési forma, mint a csak leírt vagy kimondott szó vagy mondat. Azonban a rajz mindenképpen csak segédeszköz, mely megkönnyíti, hogy a szavak valódi tartalmat nyerjenek, s így tartósabbá és felhasználhatóbbá váljanak. Ebből következik, hogy a rajzokat mindig értelmeztetni, bizonyos fokú merevségüket oldatni kell. *Nem a szavak helyett, hanem a szavak mellett, a szavak világossága érdekében* ajánljuk a magyarázó rajzok alkalmazását — olyan szinten és olyan mértékben — ahogyan azt az adott osztályközösség fejlesztési szintje és a konkrét tényanyag megköveteli.”*

A magyarázó rajzok nem helyettesíthetik a történelmi múlt megelevenítését. Az a tanár fantáziát és érzelmeket felpezsdítő előszavának; a hozzá kapcsolódó jól megválasztott szemelvényeknek; az egyéb szemléltető eszközök sokrétű alkalmazásának; valamint a tanulók öntevékeny (természetesen irányított öntevékenységről van az esetek zömében szó) ismeretszerző munkájának a feladata.

Van a táblai rajzolásnak egy arany szabálya. Eszerint csak akkor rajzoljunk az órán, ha rajzunk nem időigényes; tehát egyszerű és gyorsan rajzolható. Időigényes, bonyolult rajzot nem szabad az órán rajzolni, mert az értékes perceket rabol el tőlünk. Az ilyen jellegű rajzot nagyított tablóként előre készítsük el, és így állítsuk a szemléltetés szolgálatába.

A korszerűen alkalmazott magyarázó rajzolás hozzájárulhat a történelemtanárok között oly sokat vitatott kérdés, a „tábla képe” kérdésének helyes értelmezéséhez is. Szerintünk rugalmasan kell értelmezni e kérdést, s eszerint három variáció fordulhat elő: 1. Az anyag jellege olyan, hogy nem szükséges vázlatot írni. 2. Ha kell írni, akkor az rövid, címszavas, a gondolatmenet lényegét tartalmazó legyen. 3. Ugyanezt a feladatot gyakran a szavakkal értelmezett magyarázó rajz is betöltheti.

A magyarázó rajzolás a történelmi szemléltetés hagyományos, jól bevált formája. Ha lehetőségeivel bátran és korszerűen élünk, hozzájárulunk szemléltető munkánk érdekessé, sokszínűvé tételéhez.

DR. VARGHA LÁSZLÓ—ÁDÁM IMRÉNÉ

Nyíregyháza, Tanárképző Főiskola

Csoportfoglalkozásos földrajz óra az általános iskola 5. osztályában (Jugoszlávia)

Az új feladatok új követelmények elé állítják a földrajztanárokat is. Az útkeresés, a jobb eredményekhez vezető módszerek és eljárások kidolgozása és gyakorlati alkalmazása egyre inkább szükségletté válik.

Az órát úgy építettük fel, hogy minden felhasznált eszköz az óra céljának optimális megvalósítását szolgálja: a személyiségformálást és a tanulói aktivitás biztosí-

* A „Történelem magyarázó rajzok — az ált. isk. 5. és 6. osztályai számára” c. kiadvány dr. Szebenyi Péter által írt Előszavából. — Sajtó alatt.